

تحلیل عوامل مؤثر استرس‌زا در کشاورزان: مورد کشاورزان روستاهای استهبان

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^{۱*}، اصغر شاهسوندی الاصل^۲، مهدی پورطاهری^۳

- ۱- دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۲- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۳- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

دریافت: ۸۷/۲/۳۱ پذیرش: ۸۸/۳/۱۰

چکیده

استرس به عنوان یک پدیده از زمان‌های دور وجود داشته است و به نوعی همه جوامع با عوامل استرس‌زا مواجه شده‌اند. جامعه روستایی اگرچه یکپارچه و بی‌دغدغه به نظر می‌رسد، اما مطالعات اخیر نشان‌دهنده آن است که جامعه روستایی در معرض عوامل استرس‌زا مانند بلایای طبیعی، شرایط آب و هوایی، سیاست‌های دولت، نوسان‌های قیمت محصولات کشاورزی، انزوای جغرافیایی و قرار دارد. در این مقاله با استفاده از روش توصیفی و با استفاده از تحلیل‌های آماری به بررسی عوامل استرس‌زای کشاورزان روستایی استهبان پرداخته شده است که از کل جامعه آماری ۲۱۲ نفر مطالعه شدند. نتایج حاصل از آن نشان می‌دهد که از بین چهار عامل اقتصادی، طبیعی، اجتماعی، فضایی و مکانی، دو عامل طبیعی و اقتصادی تأثیر بیش‌تری در استرس روستاییان داشته است و همچنین تفاوت معناداری بین عوامل استرس‌زا وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: استرس، عوامل استرس‌زا، کشاورزان، استهبان.

۱- مقدمه

استرس به عنوان یک پدیده از زمان‌های دور وجود داشته و به نوعی همه جوامع با عوامل استرس‌زا مواجه شده‌اند، اما با گسترش انقلاب صنعتی و تحولات سریع اقتصادی و اجتماعی،

همچنین توسعه نیازها و ارضا نشدن پاره‌ای از نیازهای انسان، پدیده استرس گسترش پیدا کرده است، به طوری که می‌توان گفت استرس به عنوان بلای قرن دامنگیر جوامع بشری شده است (مغاره، ۱۳۷۴: ۳۶). به بیان دیگر هر فرد در طول زندگی خود با منابع استرس‌زای بیشماری روبه‌رو است که از جنبه‌های مختلف او را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. این عوامل می‌تواند در محیط فرد وجود داشته باشد مثل وقایع گوناگون، حوادث زندگی، مرگ‌ومیر، حملات هوایی، سیل و زلزله و ... یا این‌که جنبه شخصی داشته باشد (تعارضات، شکست‌ها و محرومیت‌ها). از طرف دیگر برخی از محیط‌هایی که انسان در آن زندگی می‌کند، استرس‌زا است، به طور مثال در یک محیط شهری عواملی مانند انبوهی جمعیت، آلودگی هوا، سرو صدا، ترافیک و ... استرس‌زا است و برعکس در یک محیط با ماهیت روستا عوامل دیگری در بروز استرس مؤثرند (Gold & Breznit, 1993: 238). جامعه روستایی اگرچه یکپارچه و بی‌دغدغه به نظر می‌رسد، اما مطالعات اخیر ناپایداری‌ها و آشفتگی‌هایی را در جوامع روستایی نشان داده است و استرس روستایی را به یک مسأله حاد و بحرانی در کشاورزی و بخش‌های دیگر تبدیل کرده است. روستاها به علت نرخ بالای فقر، دسترسی کم به خدمات، کار طاقت‌فرسای کشاورزی، بلایای طبیعی، شرایط آب‌وهوایی، شکستن و خراب‌شدن ماشین‌آلات کشاورزی، سیاست‌های دولت، انزوای جغرافیایی، درگیری‌ها و مشاجرات خانوادگی، آسیب‌پذیرتر از جوامع شهری هستند که این عوامل تنها پاره‌ای از عوامل استرس‌زای روستاییان و به‌خصوص کشاورزان است (Jakob et al., 1997: 266). به این ترتیب می‌توان گفت استرس در فضاهای زندگی به سبب ساختارهای طبیعی یا ساختارهای اقتصادی و اجتماعی وجود دارد؛ به طور مثال بلایای طبیعی در سال‌های اخیر سبب ناامنی و افزایش نگرانی در روستاها شده است. این هراس و نگرانی سبب تضييع منابع اقتصادی و انسانی شده و روند توسعه ملی و به تبع آن سستی و تأخیر در توسعه منطقه‌ای و محلی را به دنبال داشته است (حافظ‌نیا، ۱۳۷۶: ۳۲۰). علاوه بر بلایای طبیعی عواملی مانند بوروکراسی اداری مسائل و مشکلات مالی، حجم زیاد کار، بیماری‌ها و بحران‌های حاد، شرایط آب و هوایی نامناسب و خراب‌شدن ماشین‌آلات کشاورزی، مشکلات خانوادگی، مسائل مربوط به نقل و انتقال زمین، نداشتن امنیت شغلی

سبب شده است تا کشاورزی به یک شغل پر تنش و استرس‌زا تبدیل شود و به عنوان یک چالش برای محققان و سیاست‌مداران مطرح شود (Parry et al., 2004: 45). در کشور ایران بخش کشاورزی مولد بیش از ۲۵ درصد درآمد ناخالص ملی است و معاش اغلب ساکنان روستا که در حدود ۳۲ درصد از جمعیت کشور را در بر می‌گیرد، از راه فعالیت‌های کشاورزی تأمین می‌شود (ملکوئی، ۱۳۷۸: ۸). اما با وجود این هنوز تحقیقات زیادی در زمینه استرس روستاییان و کشاورزان صورت نگرفته است. مقاله حاضر با تأکید بر عوامل ذکر شده تلاش می‌کند تا ضمن شناسایی و طبقه‌بندی مهم‌ترین عوامل استرس‌زای حاکم بر کشاورزان روستایی شهرستان استهبان تفاوت میان این عوامل را کشف کند.

۲- روش تحقیق

روش تحقیق به شیوه توصیفی و تحلیلی مبتنی بر برقراری روابط منطقی بین متغیرهای مستقل و وابسته است. در این تحقیق از روش پیمایشی و اکتشافی و از ابزار و تکنیک‌های آماری برای طبقه‌بندی، نمونه‌گیری، کدگذاری و تجزیه و تحلیل استفاده شده است. با توجه به اینکه شهرستان استهبان ۳۰ روستا دارد، انجام عملیات میدانی در ۳۰ روستا امکان‌پذیر نبود، محقق ناچار شد با توجه به عوامل جغرافیایی (نوع توپوگرافی، دوری و نزدیکی به مرکز شهرستان، جمعیت) با استفاده از فرمول کوکران ۱۳ روستا را به عنوان نمونه انتخاب کند به منظور به دست آوردن تعداد نمونه از فرمول کوکران در سطح خطای ۵ درصد با ۰/۵ درصد موفقیت و ۰/۵ درصد عدم موفقیت استفاده و تعداد ۲۱۲ نفر به عنوان نمونه با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی شدند. اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه با کمک روش‌های آماری تجزیه و تحلیل شده است. فرضیه‌ها نیز متناسب با هر یک از مقوله‌های اسمی و رتبه‌ای به کمک روش‌های پارامتری آزموده شد که علاوه بر توصیف داده‌ها با استفاده از آزمون‌های پارامتری F فیشر و T تک نمونه‌ای برای آزمون‌های فرضیه‌ها استفاده شد.

۳- تحلیل

۳-۱- تحلیل نظریه‌ای

۳-۱-۱- تأثیر و تأثرات محیط و انسان بر یکدیگر

از جمله مسائلی که در علم جغرافیا به آن پرداخته می‌شود، روابط و مناسبات انسان و محیط است. محیط به معنای احاطه‌کننده و در برگیرنده است. اولیویه دلفوس آن را مجموعه‌های از شرایط طبیعی، فیزیکی، شیمیایی، زیستی و شرایط فرهنگی «جامعه‌شناختی» می‌داند که می‌تواند در ارگانیزم موجود زنده و فعالیت‌های انسانی مؤثر افتد. در واقع محیط بدون موجود زنده معنا و مفهومی ندارد و در روابط عناصر و اجزایی که انسان یکی از مهم‌ترین آن است، معنا و مفهوم خود را به دست می‌آورد (رجایی، ۱۳۸۲: ۷۷). به سخن دیگر محیط از راه تأثیر نهادن بر فیزیولوژی و رفتار انسان می‌تواند در زندگی انسان مؤثر واقع شود. تأثیر محیط بر انسان از راه کنش‌های گوناگون اعمال می‌شود. چنین کنش‌هایی می‌تواند حاصل کارکرد آب و هوا و یا مجموعه زیستی حاصل از آن باشد (اولیویه دلفوس، ۱۳۷۴: ۵۵). در این میان محیط‌های با ثبات و مساعد در شکل‌گیری و تحول ساختار اجتماعی به سوی تکامل مؤثرند؛ به طوری که هر گونه خللی در روند عادی محیط وارد شود، به نوعی در ساختار اجتماعی و رفتار گروه‌ها اثر می‌گذارد. سوانح طبیعی نظیر سیل، زلزله، آتشفشان، ریزش کوه، طوفان‌های شدید و خشکسالی‌های طولانی جزء عواملی هستند که تنش‌هایی را در ساختار اجتماعی به وجود آورده‌اند. سوانح غیرطبیعی مانند جنگ و آتش‌سوزی نیز به همین نتایج منتهی می‌شود. در جوامع روستایی سوانح طبیعی به خصوص خشک‌سالی با پایین آمدن سطح زندگی و از هم پاشیدن آن متظاهر می‌شود چرا که اقتصاد غالب در روستا که کشاورزی است به شرایط آب و هوایی وابسته است و نوسان‌های آب و هوایی نقش بسیار مؤثری را در اقتصاد کشاورزی روستا بازی می‌کنند (رجایی، ۱۳۸۲: ۸۰). با توجه به مسأله مقاله، از جمله رویکردهایی که به طور مناسب به روشن‌شدن و تفسیر و تبیین آن می‌پردازد، رویکرد اکولوژیکی است که در ذیل به آن اشاره می‌شود.

۳-۱-۲- رویکرد اکولوژیکی^۱

این رویکرد در ارتباط با رفتار انسان مبتنی بر نظریه نظام‌ها است. واژه اکولوژی اولین بار در سال ۱۸۶۹ به وسیله هکل، زیست‌شناس آلمانی، به منظور مطالعه ارتباط موجود زنده با محیط آن مطرح شد. با شناخت بیشتر تأثیر ارتباط موجود زنده و محیط، به تدریج این واژه در علوم رفتاری نیز استفاده و به عنوان الگویی برای تبیین سلامت روانی مطرح شد. در اکولوژی انسانی، محیط شامل محیط درونی و بیرونی است که هرگونه تغییری در آن می‌تواند بر تعادل فرد تأثیر داشته باشد، به این ترتیب سلامتی و بیماری می‌توانند متأثر از محیط (درونی و بیرونی) باشند. به سخن دیگر تعامل بین انسان و محیط بر این رویکرد بر اصل سازش‌یافتگی بیان می‌شود، یعنی به منظور حفظ ثبات محیط، شخص سعی می‌کند با آن سازش لازم را داشته باشد. در واقع عملکرد انسان در محیط به توانایی‌های سازش‌یافتگی او و رویدادهای تنیدگی‌زا بستگی دارد. به این دلیل است که شرایط اکولوژیکی مطلوب انسان را به طرف سلامتی و یا سازش‌یافتگی مثبت می‌کشاند. در صورتی که شرایط اکولوژیکی نامطلوب یا تنیدگی‌زا فرد را به بیماری یا حالت‌های سازش‌نیافتگی سوق می‌دهد. با وجودی که هر فرد در پاسخ‌های سازش‌یافتگی مشخصی در برابر تنیدگی‌ها دارد، با این حال درجه و تنوع تنیدگی‌ها بر کیفیت پاسخ‌های سازش‌یافتگی اثر می‌گذارد.

۳-۲- استرس و عوامل استرس‌زا

استرس شامل دو بخش است: استراسور و پاسخ استرسی. استراسورها همان عوامل فشارزایی هستند که منجر به پاسخ استرسی می‌شوند. به قول سیله استراسور آن چیزی است که منجر به استرس می‌شود. استراسورها می‌توانند به وسیله محرک‌های بیرونی مثل گرما، سرما، شلوغی، سرو صدای بلند و یا مشکلات روابط بین فردی و هم به وسیله محرک‌های داخلی مثل درد،

1. ecological approach

احساس و... ایجاد شوند و منجر به بروز پاسخ استرسی شوند (رسول‌زاده طباطبایی، ۱۳۶۹: ۳۹). عوامل متعددی در بروز استرس مؤثرند و عبارتند از:

۱- ناکامی: ناکامی هم نتیجه یک تعارض و هم منشأ استرس است. زمانی که فرد در رسیدن به هدف‌های خویش متوقف می‌شود، با یک موقعیت ناکام‌کننده مواجه می‌شود که از مشخصات آن احساس تنش و فشار در فرد است.

۲- فشارهای مربوط به زندگی مدرن: اگر چه هر فردی با الگوهای منحصر به فردی از فشارها در طول زندگی برخوردار است، اما از یک جنبه کلی، برخی از استرس‌ها که خاص زندگی در جوامع کنونی است، از عمومیت برخوردار بوده و به تقریب همه افراد کم‌وبیش در زندگی خود با آنها مواجهند. در این میان می‌توان از استراسورهایی مثل تقاضای تحصیلی و شغلی، تقاضاهای مربوط به ازدواج و ... صنعتی‌تر شدن شهرها و رشد شهرها و... نام برد.

۳- حوادث زندگی و مشکلات مزمن: منظور از حادثه یا حادث در زندگی، حوادث و فعالیت‌هایی هستند که وحدت روانی افراد را بر هم می‌زنند. اگر چه در حوادث غیرمنتظره زندگی، مثل طلاق، بیماری و آسیب‌پذیری‌های شدید، از دست دادن شغل و... برجستگی و اهمیت خاصی دارند.

۴- تعارض و کشمکش: تعارض و کشمکش یکی از منابع مهم استرس هستند. تعارض زمانی ایجاد می‌شود که فرد باید از میان اهداف یا روش‌های عمل متناقض و متفاوت یکی را انتخاب کند. به عبارت دیگر در تعارض با نوعی ناکامی روبه‌رو هستیم که در اثر درگیری دو انگیزه متفاوت ولی هم‌زمان حادث شده و منجر به ایجاد فشارهای شدید در ارگانسیم می‌شود.

۵- حوادث ترماتیک: این دسته از استراسورها بیشتر مورد بررسی و شناخت قرار گرفته‌اند. حوادث ترماتیک حوادثی هستند که از خطرات استثنایی و ناگهانی که به طور معمول خارج از اندازه تجربیات معمولی هستند، حاصل می‌شود؛ مانند:

الف: حوادث طبیعی مثل سیل، زلزله، طوفان شدید و...؛

- ب: حوادث مصنوعی: این حوادث به وسیله انسان ایجاد می‌شود، مثل جنگ‌های نظامی، حملات هوایی و موشکی و ...؛
- ج: حوادث مصیبت بار: مانند تصادفات، سقوط هواپیما و ...؛
- د: حملات جسمی، مانند قتل، شکنجه.

۳-۳- عوامل مؤثر در استرس روستاییان و کشاورزان

درمورد عوامل استرس‌زای روستاییان تحقیقات اندکی صورت گرفته است که در ذیل به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

رید^۱ در سال ۱۹۹۵ مسائل و مشکلات اقتصادی، انزوا (جداگزینی)، تغییرات دموگرافیکی از قبیل (تجزیه و فروپاشی شبکه‌های خویشاوندی، تغییر در جوامع روستایی)، عدم دسترسی به خدمات و نداشتن مسکن را به عنوان مهم‌ترین عوامل استرس‌زای روستاییان معرفی می‌کند (Lobley et al., 2004: 6). کاولی در سال ۲۰۰۱ رئوس کلی مربوط به استرس را بیکاری، نداشتن امنیت شغلی، نداشتن مسکن، درگیری‌ها و مشاجرات خانوادگی معرفی می‌کند (Lobley et al., 2004: 7). برخی از محققان انزوا یا جدای‌گزینی را به عنوان عامل استرس‌زا برای روستاییان معرفی می‌کنند. در بین محققان، مونک با انجام مطالعه‌ای کامل و دقیق در این زمینه سه نوع انزوا را بر رفتار روستاییان مؤثر می‌داند که عبارتند از ۱- انزوای فیزیکی؛ ۲- انزوای فرهنگی؛ ۳- انزوای اجتماعی و روان‌شناختی (Myer & Labao, 2003: 13). او بر این باور است که انزوای فیزیکی در اثر فاصله از مراکز جمعیتی، نوع توپوگرافی، محدود شدن به وسیله عوامل طبیعی از قبیل کوه، دره و ... ایجاد می‌شود. مجموع عوامل ذکر شده سبب دسترسی کم به خدمات و امکانات زندگی می‌شود. از دیدگاه مونک انزوای طبیعی سبب به وجود آمدن انزوای فرهنگی می‌شود چرا که جدایی فیزیکی از مراکز جمعیتی و محصور شدن به وسیله عوامل طبیعی فرهنگ جوامع روستایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و فرهنگ‌پذیری از مراکز جمعیتی بزرگ‌تر و به‌خصوص شهرها به کندی صورت می‌گیرد. وی علت اصلی انزوای

1. Read

اجتماعی و روان‌شناختی را نیز جدایی فیزیکی یا انزوای طبیعی می‌داند، زیرا به دلیل جدایی فیزیکی رفتارهای اجتماعی روستاییان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد و سبب سلب اعتماد به نفس و روابط بین فردی می‌شود. اما آن چه از این روند تکاملی مطالعات می‌توان استنباط کرد این است که چند سبب‌بینی در استرس روستاییان با رویکرد توسعه پایدار و روش‌شناختی انتقادی، پاسخ مناسبی را با در نظر گرفتن شرایط زمانی و مکانی در سکونتگاه‌های انسانی از جمله روستاها می‌دهد. شاید به طور قطع بتوان عوامل تأثیرگذار بر استرس روستاییان و یا استراسورها را در ۴ مقوله^۱ دسته‌بندی کرد:

۱- عوامل فیزیکی (طبیعی) از جمله عواملی که در رفتار روستاییان و کشاورزان تأثیرگذار است، عوامل طبیعی است. بچراچ بر این باور است که خصوصیات و ویژگی‌های طبیعی محیط‌های روستایی بر نحوه شکل‌گیری و بروز استرس آنها مؤثر است. او عوامل غیراجتماعی را با خصوصیات طبیعی روستاها یکسان می‌داند. جایی که به عقیده خانواده بزرگ جغرافی‌دانان، جبر جغرافیایی نامیده می‌شود. محیط طبیعی روستا مانند توپوگرافی و شرایط اقلیمی متنوع بر بهداشت روانی و رفتار روستاییان مؤثر است. موقعیت‌های طبیعی مثل شرایط اقلیمی بر حسب میزان تبخیر، درجه حرارت بر رفتار روستاییان تأثیر می‌گذارد. او بر این عقیده است که ما نمی‌توانیم روی وقایع طبیعی یا رخدادهای طبیعی مثل آب و هوا کنترل داشته باشیم. بچراچ بر این عقیده است که عوامل طبیعی و وابسته به محیط بر رفتار انسان اثر می‌گذارند. وی به تأثیرات نامطلوب آب و هوا اشاره دارد و هم‌چنین بیان می‌کند که فضاهای طبیعی سبب جدایی نسبی روستاها از مراکز جمعیتی و شهری شده و سبب تشدید انزوا و دسترسی نداشتن آنها به خدمات می‌شود (Philo et al, 2003: 268). وانگ^۲ انزوای فیزیکی و جغرافیایی را سبب شروع استرس در نواحی روستایی می‌داند. از نظر وی انزوای جغرافیایی از نواحی روستایی تفکیک‌ناپذیر است و اغلب به عنوان یک مشکل حاد در میان

۱. علت تقسیم بندی به چهار مقوله، به ویژه عوامل مکانی - فضایی، برجسته کردن این مقوله با رویکرد جغرافیایی است و در این صورت می‌توان آن را در بعد فیزیکی مطرح ساخت.

2. Wang

روستاییان مطرح است و این زمانی تشدید می‌شود که وسیله نقلیه شخصی و عمومی در دسترس روستاییان نباشد. هم‌چنین سطوح بالای استرس ناشی از عوامل فیزیکی سلامتی و رفاه افراد را با خطرات جدی مواجه کرده است و نشان‌دهنده آن است که عوامل استرس‌زای روستاییان با شهری‌ها متفاوت است (Wang et al., 2001: 340).

۲- عوامل اقتصادی: وگنفلد و روبین^۱ بر این باورند که فقر و روستا با هم قرین هستند. هم‌چنین جونز و پارلور^۲ ذکر می‌کنند که فقر بر سلامت روستاییان اثر می‌گذارد، از دیدگاه آنان جوامع روستایی اغلب فقیر هستند و مستعد بدهی‌های مالی و اقتصادی‌اند و میزان خدمات‌رسانی و دسترسی به آن‌ها در سکونتگاه‌های روستا بسیار کمتر از سکونتگاه‌های شهری است. جکوب بر این باور است که نواحی روستایی به لحاظ اقتصادی، فقیر هستند و فقر اقتصادی سبب به وجود آمدن شرایط استرس‌زا شده است (Jakob et al., 1997: 267) اورتگا بر این باور است که بین اقتصاد بر اساس کشاورزی خرد و بیماری‌های روح و روانی رابطه وجود دارد (Philo et al, 2003: 271)

۳- عوامل اجتماعی: همان‌طور که بیان شد، ساکنان روستا به لحاظ مالی فقیرتر از هم‌تایان خود در نواحی شهری هستند و به تبع آن سلامتی و رفاه کمتری دارند. نواحی روستایی در مقایسه با نواحی شهری دسترسی کمتری به بیمارستان، پزشک، خدمات بهداشتی و درمانی دارند (James et al., 2003: 364). براین باورند که میان شهر و روستا به لحاظ خدمات بهداشتی و امکانات رفاهی و معیشتی تفاوت معناداری وجود دارد. به این معنا که مکان‌های با جمعیت زیادتر، از خدمات اجتماعی و امکانات رفاهی و معیشتی بیشتری برخوردارند و برعکس نواحی روستایی معروفتر، خدمات اجتماعی و رفاهی بسیار کمتری دریافت می‌کنند (Panelli et al., 2006: 1104).

۴- عوامل فضایی- مکانی: علاوه بر شرایط اقتصادی و اجتماعی که سلامتی و رفاه روستاییان به آن وابسته است، عوامل فضایی و مکانی نیز بر سلامتی و رفاه آنها تأثیرگذارند.

1. Wagefeld and Robin
2. Jones and Parlour

ادلمن و همکارانش^۱ فاصله فیزیکی از خدمات را به عنوان یک چالش مهم برای سکونتگاه‌های روستایی می‌دانند، به طور مثال افرادی که مسافت‌های کوتاهی را برای دسترسی به خدمات طی می‌کنند با خیالی آسوده‌تر مسافرت می‌کنند در صورتی که فاصله از مراکز خدماتی سبب افزایش هزینه‌ها، اتلاف وقت و همچنین پرداخت هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم می‌شود (panelli, R, etal, 2006, 1105). برخی مواقع نیز فاصله سبب کاهش حمایت دولت از آن‌ها می‌شود و این امر سبب استرس بیشتر روستاییان نسبت به افراد شهری که از حمایت بزرگ دولت بهره‌مند هستند، می‌شود (Blank et al., 1995: 513). پس می‌توان به این نکته تأکید کرد که عوامل فضایی و مکانی مانند دسترسی به راه‌های ارتباطی، دسترسی به خدمات، فاصله از مرکز خدماتی و فاصله از شهرها در رفاه و سلامتی افراد تأثیر به‌سزایی دارد.

۴- تحلیل تجربی

برای تحلیل تجربی تأثیر هر یک از عوامل تأثیرگذار بر بروز استرس روستاییان به صورتی جداگانه در شهرستان استهبان مورد آزمون قرار گرفت. هر یک از عوامل، در قالب گویه‌های چندگانه تنظیم شد و از افراد نمونه سؤال قرار شد که پس از نمره‌گذاری و جمع‌بندی همه نمونه‌ها، مهم‌ترین مورد استرس‌زا به تفکیک عوامل (اقتصادی، طبیعی، فضایی- مکانی و اجتماعی) توصیف شدند. نتایج توصیف‌ها نشان‌دهنده آن است که:

۱- عوامل طبیعی: در ارتباط با عوامل استرس‌زای طبیعی اعداد و ارقام نشان‌دهنده آن است که کاهش آب چاه‌ها و قنات‌ها و خشک‌سالی از مهم‌ترین عوامل استرس‌زای طبیعی هستند که به ترتیب با ۹۵ درصد از پاسخ‌دهندگان استرس زیاد و خیلی زیاد داشته‌اند و بعد از دو عامل فوق‌مبارزه با بیماری‌های کشاورزی و ترس از شور شدن آب چاه‌ها و قنات‌ها به ترتیب با ۸۱ و ۸۰ درصد از عوامل مهم و تأثیرگذار دیگر هستند. کم‌ترین میزان استرس مربوط به عوامل

1. Edelman and et al.

باران پیش از موعد کاشت با ۳۸ درصد استرس است. جدول ۱ رتبه بندی عوامل استرس‌زای طبیعی را نشان می‌دهد.

جدول ۱ رتبه بندی عوامل استرس‌زای طبیعی

رتبه	رتبه‌بندی عوامل استرس‌زای طبیعی	درصد میزان نگرانی زیاد و خیلی زیاد
۱	کاهش آب چاه‌ها و قنات‌ها در اثر خشک‌سالی	۹۵
۲	خشک‌سالی	۹۰
۳	آفات و بیماری‌های کشاورزی	۸۱
۴	ترس از شورشدن آب چاه‌ها و قنات‌ها	۸۰
۵	ریزش ناگهانی تگرگ	۶۸
۶	ترس از وزش باد و طوفان‌های ناگهانی	۶۶
۷	مشکلات و مسائل مواجهه با علف‌های هرز	۵۸
۸	سرد شدن هوا و خسارت به محصولات	۵۸
۹	ترس از فرسایش و از بین رفتن خاک زمین‌های کشاورزی	۵۳
۱۰	گرم شدن هوا و خسارت به محصولات کشاورزی	۵۱
۱۱	ترس از تخریب واحدهای مسکونی در اثر زلزله	۴۷
۱۲	خراب شدن بخشی از محصول در اثر حمله حیوانات وحشی	۴۵
۱۳	کاهش حاصلخیزی خاک	۴۴
۱۴	ریزش باران در فصل برداشت محصول	۴۰
۱۵	تأخیر در برداشت محصول به دلیل شرایط آب و هوایی	۳۹
۱۶	باران پیش از موعد کاشت	۳۸

۲- عوامل اقتصادی: در ارتباط با عوامل استرس‌زای اقتصادی همان‌گونه که جدول ۲ نشان می‌دهد، از نظر کشاورزان نداشتن امنیت شغلی ۷۳ درصد استرس زیاد و خیلی زیاد مهم‌ترین عامل استرس‌زای اقتصادی بوده است و پس از این عامل قیمت پایین محصولات کشاورزی و نوسان‌های قیمت محصولات کشاورزی با ۶۹ و ۶۸ درصد استرس زیاد و خیلی زیاد در

نگرانی کشاورزان تأثیر زیاد داشته‌است. کمترین میزان نگرانی مربوط به ارتباط با دولت برای فروش محصولات کشاورزی با ۲۴ درصد بوده است.

جدول ۲ رتبه‌بندی عوامل استرس‌زای اقتصادی

رتبه‌بندی عوامل استرس‌زای اقتصادی	درصد میزان نگرانی زیاد و خیلی زیاد	رتبه
نداشتن امنیت شغلی	۷۳	۱
قیمت پایین محصولات کشاورزی تولید شده در روستا	۶۹	۲
نوسان‌های قیمت محصولات کشاورزی	۶۸	۳
افزایش میزان بدهی به بانک‌ها به دلیل گرفتن وام کشاورزی	۶۸	۴
نگرانی در خصوص شرایط بازار فروش محصولات کشاورزی	۶۵	۵
نداشتن پول کافی برای خرید تجهیزات کشاورزی	۶۳	۶
پیش‌فروش کردن محصولات کشاورزی	۶۱	۷
افزایش هزینه‌های بهداشتی و درمانی	۵۷	۸
نداشتن بیمه محصولات کشاورزی	۵۰	۹
افزایش هزینه‌های خوراک و پوشاک	۵۰	۱۰
سیاست‌های دولت در ارتباط با بخش کشاورزی	۴۵	۱۱
نداشتن پول کافی برای خرید پوشاک و غذا	۴۲	۱۲
افزایش میزان بدهی به مغازه‌دار	۴۰	۱۳
ارتباط با تجاری که محصولات را به صورت عمده می‌خرند	۳۱	۱۴
ارتباط با دلالان محصولات کشاورزی	۲۸	۱۵
ارتباط با دولت برای فروش محصولات کشاورزی	۲۴	۱۶

۳- عوامل اجتماعی: در ارتباط با عوامل استرس‌زای اجتماعی همانگونه که جدول ۳ نشان می‌دهد نگرانی در ارتباط با آینده فرزندان و نداشتن حقوق بازنشستگی در سنین پیری به ترتیب با ۷۸ درصد و ۷۵ درصد از مهم‌ترین عواملی بوده‌اند که بیش‌ترین استرس را برای

کشاورزان داشته‌اند. کم‌ترین عامل استرس‌زای اجتماعی مربوط به مشکل والدین و همسر و نگرانی از طلاق همسر می‌باشد.

جدول ۳ رتبه‌بندی عوامل اجتماعی

رتبه	رتبه‌بندی عوامل استرس‌زای اجتماعی	درصد میزان نگرانی زیاد و خیلی زیاد
۱	نگرانی در ارتباط با آینده فرزندان	۷۸
۲	نداشتن حقوق بازنشستگی در سنین پیری	۷۵
۳	نداشتن زمان و پول کافی برای سرگرمی و اوقات فراغت	۵۶
۴	ساعت‌های کار طولانی در مزرعه	۴۹
۵	ترس از بیماری در زمان کاشت محصول	۴۷
۶	ترس از بیماری در زمان برداشت محصول	۴۶
۷	مشکلات موازی کار و مسؤولیت‌های خانه	۴۳
۸	نگرانی از مرگ یکی از دوستان یا افراد خانواده	۴۳
۹	کاهش کمک در هنگام برداشت محصول	۳۶
۱۰	نگرانی در ارتباط با حد و حدود مزرعه	۳۵
۱۱	کاهش کمک در هنگام کاشت محصول	۳۰
۱۲	کاهش کمک در هنگام داشت محصول	۲۹
۱۳	مهاجرت فرزندان از خانه	۲۳
۱۴	نگرانی از طلاق وجدایی همسر	۱۱
۱۵	مشکلات با همسر	۱۰
۱۶	مشکلات با والدین	۵

۴- عوامل فضایی - مکانی: از جمله عوامل استرس‌زای دیگر عوامل فضایی و مکانی بوده است که در این ارتباط اعداد و ارقام نشان می‌دهد که بالابودن هزینه حمل‌ونقل با ۶۴ درصد نگرانی زیاد و خیلی زیاد و حمل محصول به خانه به دلیل ترس از دزدی با ۶۳ درصد، نگرانی زیاد و قطعه‌قطعه شدن زمین‌های کشاورزی با ۵۴ درصد نگرانی از عوامی بوده‌اند که بیش‌ترین

نگرانی را در بین کشاورزان ایجاد کرده‌اند. نزاع با همسایگان کشاورز کم‌ترین نگرانی را ایجاد کرده است. جدول ۴ مهم‌ترین عوامل استرس‌زای فضایی و مکانی را نشان می‌دهد.

جدول ۴ رتبه‌بندی عوامل استرس‌زای فضایی و مکانی

رتبه	رتبه‌بندی عوامل استرس‌زای فضایی - مکانی	درصد میزان نگرانی زیاد و خیلی زیاد
۱	ساختار دسترسی روستا و هزینه‌های حمل‌ونقل	۶۴
۲	حمل محصول به خانه به دلیل ترس از دزدی	۶۳
۳	قطعه قطعه شدن زمین‌های کشاورزی	۵۹
۴	نگرانی از آتش گرفتن محصولات کشاورزی	۵۵
۵	نبود انبار برای نگهداری محصولات کشاورزی	۵۴
۶	ساختار فضایی و مکانی محصول و میزان تجاری بودن آن	۵۰
۷	دسترسی نداشتن به خدمات بهداشتی و درمانی	۴۷
۸	دسترسی در مسافت‌های طولانی به خدمات، تعمیرات و خرید	۴۱
۹	فاصله تا مراکز خدمات کشاورزی	۳۹
۱۰	دسترسی نداشتن به مهندسان مراکز خدمات کشاورزی	۳۶
۱۱	مناسب نبودن راه از مزرعه تا روستا	۳۵
۱۲	دسترسی نداشتن به وسایل نقلیه	۳۴
۱۳	فاصله مزرعه تا مرکز دهستان یا شهرستان	۲۵
۱۴	کاهش مراجعات مسؤولان خدمات کشاورزی به مزرعه	۲۴
۱۵	نگرانی از بین رفتن زمین‌های کشاورزی در اثر عبور لوله گاز	۲۱
۱۶	فاصله فیزیکی از محله خانه تا مزرعه	۱۹
۱۷	نگرانی درمورد حفظ اراضی کشاورزی و تغییر نکردن کاربری کشاورزی	۱۹
۱۸	فاصله مزرعه به جاده اصلی	۱۹
۱۹	نگرانی از نزاع با همسایگان کشاورز	۱۸

بنابراین برای صورت‌بندی فرضیه تحقیق فرض H_1 به وجود تفاوت معنادار میان عوامل چهارگانه در بروز استرس در نزد کشاورزان روستایی شهرستان استهبان تأکید شده است. برای اولویت‌بندی عوامل استرس‌زای کشاورزان روستایی شهرستان استهبان علاوه بر روش توصیفی که به مهم‌ترین عوامل آن‌ها پرداخته شد، از روش تحلیلی و استنباطی جهت پی بردن به تفاوت بین عوامل چهارگانه بروز استرس از آزمون F فیشر استفاده شد. همان‌گونه که جدول ۵ نشان می‌دهد، مقدار F معادل ۷۳ محاسبه شده است. هم‌چنین با توجه به اینکه مقدار P کوچک‌تر از آلفا ۰/۰۵ است می‌توان فرض H_0 را به نفع فرض H_1 رد کرد و پذیرفت که تفاوت معناداری بین عوامل مؤثر در بروز استرس در بین کشاورزان روستایی وجود دارد.

جدول ۵ آزمون F فیشر

سطح معناداری	مقدار F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰.۰۰۰٪	۷۳/	۶۰۹۶/۱۵۸	۳	۱۸۲۹۰/۲۵۵.	بین گروهی
		۸۳/۰۱	۸۴۴	۷۰۰۶۵/۶۰۴	درون گروهی
			۸۴۷	۸۸۳۵۵	مجموع

همان‌طور که جدول ۶ نشان می‌دهد بین عوامل اقتصادی و طبیعی و عوامل اقتصادی و اجتماعی تفاوت معناداری به لحاظ آماری وجود دارد. در صورتی‌که بین عوامل اقتصادی و مکانی - فضایی تفاوت معناداری وجود ندارد.

جدول ۶ تفاوت بین عوامل استرس‌زا

مؤلفه	عوامل	میانگین تفاوت‌ها	سطح معناداری
اقتصادی	طبیعی	-۵/۰۶	۰/۰۰
	اجتماعی	۷/۴۷	۰/۰۰
	مکانی - فضایی	۲/۱۷	۰/۰۶۸
طبیعی	اقتصادی	-۵/۰۶	۰/۰۰
	اجتماعی	۱۲/۵۴	۰/۰۰
	مکانی - فضایی	-۲/۸۹	۰/۰۰۶
اجتماعی	اقتصادی	-۷/۴۷	۰/۰۰
	طبیعی	-۱۲/۵۴	۰/۰۰
	مکانی فضایی	۹/۶۵	۰/۰۰
مکان - فضایی	اقتصادی	۲/۱۷	۰/۰۶۸
	طبیعی	-۲/۸۹	۰/۰۰۶
	اجتماعی	۹/۶۵	۰/۰۰

به این ترتیب با توجه به جدول ۷ می‌توان استنباط کرد که عوامل طبیعی نسبت به سایر عوامل تأثیر بیش‌تری در بروز استرس در نزد کشاورزان روستایی استهبان داشته است. در مرتبه بعدی به ترتیب عوامل اقتصادی و فضایی - مکانی و اجتماعی با کم‌ترین تأثیر قرار داشته‌اند.

جدول ۷ مقایسه عوامل مؤثر در بروز استرس

عوامل	تعداد	سطح معناداری		
		کم	متوسط	زیاد
اجتماعی	۲۱۲	۴۷/۰۸		
اقتصادی	۲۱۲		۵۴/۵۶	
مکانی - فضایی	۲۱۲		۵۶/۷۴	
طبیعی	۲۱۲			۵۹/۶۳
سطح معناداری		۱/۰۰۰	۰/۰۶۸	۱/۰۰۰

۵- نتیجه‌گیری

انسان و محیط با وجود دو بعد متفاوت، بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند. محیط بر انسان و ویژگی‌های رفتاری او تأثیر می‌گذارد و هر محیط تأثیر متفاوتی بر رفتار آن جامعه می‌گذارد. محیط روستا نیز به دلیل داشتن شرایط خاص خود روی رفتار و عملکرد آنان تأثیر ویژه می‌گذارد در این بین محیط روستا به دلیل غالب بودن شغل کشاورزی بیشتر تحت تأثیر عوامل طبیعی است. استرس به عنوان یک رفتار، پاسخی به محرک‌های بیرونی است که این محرک‌ها در واقع همان عوامل استرس‌زا هستند و در محیط پیرامون وجود دارند که در این حالت فرد ناچار است به این محرک‌ها پاسخ دهد. این مقاله نشان می‌دهد که جامعه روستایی و به‌خصوص کشاورزان در معرض استرس‌های بیشماری قرار دارند که از عوامل متعدد و گوناگون ناشی می‌شوند و با نگاهی اجمالی به مطالعات انجام شده در زمینه استرس کشاورزان و روستاییان استنباط می‌شود که اکثر مطالعات عوامل طبیعی به‌خصوص شرایط نامساعد آب و هوایی، در انزوا قرار گرفتن جامعه روستایی، سیاست‌های دولت، شرایط دشوار کاری و داشتن قرض و بدهی را از عوامل مؤثر بر استرس روستاییان دانسته‌اند.

مقاله حاضر نیز با در نظر گرفتن چهار بعد اقتصادی، طبیعی، اجتماعی، فضایی - مکانی در جهت شناخت عوامل و رتبه‌بندی آنها برآمد و نشان داد که از نظر کشاورزان روستایی شهرستان استهبان، از بین عوامل اقتصادی، نداشتن امنیت شغلی و نوسان‌های بازار محصولات کشاورزی به عنوان مهم‌ترین عوامل استرس‌زا بوده است و از بین عوامل طبیعی خشک‌سالی، ترس از کاهش آب چاه‌ها و قنات‌ها، مبارزه با آفات و بیماری‌های کشاورزی به عنوان مهم‌ترین عوامل استرس‌زای طبیعی قلمداد شده‌اند. از بین عوامل اجتماعی نگرانی در ارتباط با آینده فرزندان و نداشتن حقوق بازنشستگی در سنین پیری از مهم‌ترین عوامل استرس‌زای اجتماعی بوده‌اند. با نگاهی به تجزیه و تحلیل داده‌ها استنباط می‌شود که شیوع استرس در بین کشاورزان شهرستان استهبان از حد متوسط بیش‌تر است و هر چهار بعد، یعنی (اقتصادی، طبیعی، اجتماعی، فضایی - مکانی) در بروز استرس مؤثرند؛ اما در بین این عوامل، سهم عامل طبیعی و اقتصادی بیش از دو عامل دیگر است، چنان‌که عامل طبیعی به عنوان مهم‌ترین عامل

تأثیرگذار در بروز استرس روستاییان شناخته شده است. پس از عامل طبیعی به ترتیب عوامل اقتصادی، فضایی- مکانی و اجتماعی به ترتیب در بروز استرس بیش‌ترین تأثیر را داشته‌اند.

۶- منابع

- اولیویه د؛ فضای جغرافیایی؛ ترجمه سیروس سهامی، نشر نیکا، ۱۳۷۴.
- حافظ‌نیا م؛ ناامنی طبیعی و بازدارندگی توسعه نمونه موردی ایران، مجموعه مقالات همایش پژوهش‌های قابلیت علم جغرافیا در عرصه سازندگی، مؤسسه جغرافیا دانشگاه تهران، ۱۳۷۶.
- رجایی م؛ کاربرد جغرافیای طبیعی در برنامه‌ریزی شهری و روستایی، انتشارات سمت، ۱۳۸۲.
- رسول‌زاده طباطبایی ک؛ بررسی مقایسه‌ای عوامل فشارزا روانی - اجتماعی و رفتارهای مواجهه‌ای بین مردم شمال و جنوب تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۶۹.
- مغاره ز؛ رابطه استرس شغلی معلمان و رضایت شغلی آنها در منطقه مهر شهر کرج؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۴.
- ملکوتی م. ج؛ کشاورزی پایدار و افزایش عملکرد با بهینه‌سازی مصرف کود در ایران؛ مرکز آموزش کشاورزی کرج، ۱۳۷۸.
- Blank M.B. & et al.; Critical issues in reforming rural mental health service delivery; *Community Mental Health Journal*, Vol.31, No.6, 1995.
- Gold S., Breznit S.; Hand book of stress; NewYork, Mc millan Inc, 1993.
- Jakob & et al.; Rural community stress, distress and well-bing in pensilyvania; *Journal of Rural Studies*, Vol.13, No. 3, 1997.
- JamesW. & et al.; Rural isolation and the availability of hosptal services, *Journal of Rural Studies*, No.19, 2003.
- Loblely & et al.; Rural stress review; University of Exeter, 2004.
- Myer K. & Labao L.; Economic hardship, religion and dental health during the midwestern farm crises; *Journal of Rural Studies*, No.19, 2003.

- Panelli R. & et al.; Access of rural health services research as community action and policy critique; *Social Science & Medicine*, No.62, 2006.
- Parry & et al.; Farmers, farm workers and work related stress; Research Report, 2004.
- Philo C. & et al., Rural madness: A geographical reading and critique of the rural mental health the literatur; *Journal of Rural Stadies*, No.19, 2003.
- Wang J. & et al.; Stress, loneliness and depression in Taiwanese rural community-dwelling elders; *Interntional Journal of Nursing Studies*, No.38, 2001.